

КАКВО ГРАЖДАНСКО ОБРАЗОВАНИЕ НИ Е НУЖНО – ГЛЕДНАТА ТОЧКА НА УЧИТЕЛИТЕ, УЧАСТВАЩИ В ПРОЕКТ „НАЦИЯ И ГРАЖДАНСТВО“

Деян Петров

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Настоящият текст има за цел да представи и аргументира основни предложения за реструктуриране на гражданското образование в България. Предложенията и препоръките възникваха като резултат от общата екипна работа на учители и университетски преподаватели по време на регулярна работна среща, проведена на 21 и 22 април 2012 г. в София – част от тригодишния проект „Нация и гражданство“. Статията няма претенцията да конструира академични обяснителни модели, извеждайки главни фактори и причини за това, защо българското средно образование функционира по един или друг начин. Достоинствата на текста могат да се изразят ясно в три главни направления.

На първо място, той представя гледната точка на пряко ангажирани с учебния процес субекти. В този смисъл неговата насоченост е също гражданска.

Второ, предложенията са формулирани така, че да могат да послужат като основа за реализиране на образователни политики, и имат свой адресат всички онези експерти и специалисти, които са директно свързани с оформянето на държавните образователни стандарти по гражданско образование, от една страна. От друга, статията би била от полза и за учители, които имат свободата и желанието да адаптират и въведат образователни практики по гражданско образование, които да са насочени към реалното търсене на ефективност във въвеждането и социализирането на граждански модели в своите класни стаи.

Трето, текстът има полемичен характер и се опитва да въведе читателите в отворена дискусия за това, как може да се преподава по-ефективно гражданско образование.

Keywords: education system, civic education, transformations, suggestions, project

Насоченост на образователните политики в контекста на нова образователна парадигма

В дискусиите, реализирани в рамките на проекта „Нация и гражданство“, учителите многократно посочват редица проблеми, които възпрепятстват ефективното преподаване на гражданско образование в българското училище.

Според тях на него му се отрежда второстепенна роля. На общообразователни дисциплини като „Етика“, „Логика“, „Право“, „Психология“, „Философия“ и „Свят и личност“ се гледа като на по-малко важни и „лесни“ за преминаване предмети, оценяването е силно субективно и основната работа е съсредоточена в подготовката за съставяне, но не и на реализиране на „граждански проекти“ (най-често насочени към екологични и много рядко към политически релевантни въпроси).

В масовия случай, от гледна точка на преподавателя, основен приоритет придобива „покриването“ на теоретичния материал (считан за доста обемен и твърде научно ориентиран), постулиран в държавните образователни стандарти, и неговото разпределяне в „тематични планове“. Тоест нормативното изискване за определен предел от усвоени академичните знания задава главния фокус на учителските усилия (по-важно е дали аз, като учител, ще съумея да преподам всички теми според ДОИ, а не от какви умения и знания имат потребност учениците ми). Това е модел, който поставя водеща роля на преподавателя като изпълнител на държавни разпоредби, а не на ученика като потребител на полезни за него знания и умения. В проведените по време на работната среща дискусии учителите многократно споделяха, че този модел не е работещ, тъй като се основава на административно-командна логика (с един властови център – учителя и неговата катедра) в преподаването и не отчита като главен фактор мотивацията и интереса на ученика, които са силно променливи и много конкретни за всеки отделен клас, общност и индивид в даден период.

Друга основна тема за обсъждане се завъртя около това, под каква форма трябва да се преподава гражданско образование в училище. По-голямата част от учителите застъпиха тезата, че гражданската култура не може да се сведе до една дисциплина и в този смисъл не би могло да съществува един предмет, който да се фокусира върху ясно обособен учебен материал и корпус от умения. Причината за това е многообразието на социални взаимоотношения между гражданските субекти и невъзможността пълнотата на тези отношения да бъде „опитомена“ в логиката на една учебна дисциплина. Ето защо работният екип се спря върху тезата, че гражданското образование трябва да е интердисциплинарно и да прониква в почти всички изучавани в училище дисциплини, именно защото гражданските активности могат да бъдат разпопосочни и да обхващат всяка сфера на човешкия живот.

Доминиращата административно-командна логика в преподаването създава ефект на ригидност по отношение на въвеждането на иновативни и отчитащи социалния контекст модели на работа с учениците. Гражданско образование се преподава основно чрез метода на лекцията и диктуването на дефиниции, независимо от поставените цели в тематичното разпределение. Преобладава насока на мислене, която превръща постигането на „идеалната

дисциплина“ (тихи, спокойни и безпроблемни ученици) в час в основен търсен ефект на преподавателските усилия. Реалното осъществяване на учебни и урочни цели се пренебрегва или просто не може да бъде осъществено поради нерелевантност на използваните педагогически техники. Тази насока създава и елитарност в учебния процес, тъй като учителят се оказва в позиция на работещ по-добре с „дисциплинираните ученици“, отколкото с „недисциплинираните“, като в крайна сметка твърде рядко образованието успява да достигне до всеки един ученик. Подобна елитарност създава условия за формиране и задълбочаване на социални неравенства и води до „етикетиране“ и „заклеймяване“ на цели групи от ученици или дори класове като „не достатъчно умни и дисциплинирани“ спрямо онези, които са „добри и интелигентни“ (следователно – доминира идеята за „вродена интелигентност“).

Силно критикуван възглед от страна на участниците в работните срещи е и разбирането, че училището е инкубатор за умения и знания, които ще бъдат от значение за индивида след момента на неговото завършване. Именно актът на дипломиране, според тази нагласа, разграничава това, което се случва в училище, и началото на „истинския“ (най-често мислен като трудов) реален живот след завършването. Интензивната динамика на съвременния социален живот обаче поставя важно условие за непрекъсната адаптация и усвояване на нови умения от всеки индивид в обществото, което проблематизира всяко мислене в големи етапи и плавни преходи от едно състояние в друго. На всичкото отгоре тази нагласа на мислене води до обезсмисляне на гражданската функция на училището. След като реалният живот започва след него, то защо е нужно то да е граждански активно? Утвърди се мнението, че гражданското обучение по своя характер е интерактивно и основано на упражнения и практически дейности, които често излизат извън класната стая и навлизат в конкретни общности или институции.

Казано по обобщен начин – необходима е промяна в образователната парадигма, която дава посока на политиките за реализиране на гражданско образование в България. Гражданското образование е творческа сфера с интердисциплинарна насоченост. То трябва да се основава на идеята за „натрупваща се интелигентност“ в противоречие с допускането за „вродена интелигентност“, ако има претенцията да сменя социални различия, а не да ги възпроизвежда. Преподавателят следва да може да конструира учебното съдържание спрямо умения и знания, които са смислени, важни, полезни и мотивиращи учениците, а не единствено спрямо образователни изисквания и стандарти, които не отчитат социален и културен контекст. В този смисъл то трябва да полага ясни, конкретни и измерими (в качествен и количествен план) цели, да е ориентирано спрямо постигането на целта, а не просто по отношение на реализиране на дейност заради самата дейност. С други думи – образованието се ориентира около развитието на личността на всеки ученик (то не е привилегия само за

„дисциплинираните“ и „умните“), а не около фигурата на учителя и неговия тематичен план или теоретични виждания. Гражданското образование не би могло да се „научи“ от учебник или книга, то се учи чрез действие и реална активност, в този смисъл е нужна промяна от теоретично към практически ориентирано учебно съдържание. Важен резултат от промяната в образователната парадигма би довела след себе си и до повишаване на авторитета на учителите и училището като институция, тъй като школото ще се утвърди като активна организация с гражданско значение за страната и общността.

Предложения за това, как може да се подобри ефективността в процеса на преподаване на гражданско образование в училище

След обсъждането на „новата парадигма“ или посока на образователните стратегии логично се стигна до обсъждане на това, какви промени е нужно да настъпят на ниво класна стая и училище, така че да се гарантира ефективно усвояване на граждански умения и компетентности. В дискусиите се появиха редица предложения, свързани с формата, която е нужно да придобие гражданското образование:

Въвеждане на отделен предмет, сходен със съдържанието на „Свят и личност“ в прогимназиалната степен – V–VII клас, който обаче да е практически ориентиран към работа в конкретна общност.

По време на дискусиите споделихме, че гражданското образование трябва да бъде сериозно застъпено в прогимназиалната степен още от V клас. Твърде късно според нас се появява дисциплина като „Свят и личност“, тъй като в XII клас учениците вече е редно да са се запознали, упражнили и усвоили основни принципи на гражданското общество. Освен това голям брой ученици отпадат от училище до VII клас и е важно още преди гимназиалната степен да познават устройството на демократичната правова държава и своите човешки, социални и граждански права.

Независимо дали става въпрос за прогимназиална или гимназиална степен, гражданското образование следва да е насочено преди всичко към придобиване на граждански компетентности от практика, насочена към решаване на локални социални проблеми. Само така гражданското образование и училището като цяло може да придобие ново значение за ангажираните в него субекти, както и за конкретните общности в региона. Тоест, учениците трябва да могат сами (с помощта на учителя, доколкото той „организира“, а не „дресира“ или пък „внушава“) да решат как да работят за конкретна общност – за училището, за квартала, за града, за семейството или пък за публичните институции на общината. Посредством конкретни дейности, насочени към решаване на проблем в общността, децата ще усвояват в „ход“ граждански знания, ще се учат чрез практикуване („learning by doing“). По този начин и основните принципи на теорията могат да бъдат прилагани директно още в рамките на

училището и ученическото всекидневие, отчитайки социалния и културния контекст на конкретна общност или регион в България.

Разчупване на традиционната система на организация на училището по класове и възрасти

По-голямата част от учителите изразиха мнение, че организацията на времето и човешкия ресурс в училище също може да бъде променена по начин, който да подобри ефективността на учебния процес. Така например гражданското образование може да бъде реализирано под формата на няколко елемента – задължителна подготовка и избираеми модули. Избираемите модули се основават на практически занятия и конкретна работа по проекти, свързани с разрешаване на даден социален проблем – например модул „Мултикултурализъм и толерантност“ за райони със смесено население. По-важното обаче е, че тези модули се избират от учениците и това създава условия за разчупване на стандартния модел на организация на класа, при който започваш и завършваш училище с една и съща група от хора, а напротив – в модула можеш да попаднеш с ученици от други класове и да работиш заедно с тях по общи проекти. Следователно подобна система би способствала за по-адекватно социализиране на учениците и би създала шансове за избор на индивидуална учебна траектория – нещо, което на този етап почти напълно отсъства от училищния живот.

Гражданското образование да е обвързано с конкретни дейности на учениците в рамките на ученически парламент или училищни проекти, по които те взимат важни и отговорни решения за целите, изпълнението и управлението на проекта.

Друго важно предложение се свързва с делегирането на правомощия, дейности и отговорности към учениците, което да способства за тяхното „овластяване“. Ако ученикът чувства, че образованието му няма смисъл, то най-вероятно причината е в усещането, че собствените му действия в ролята на ученик нямат значение в рамките на училищния живот. Ето защо е от огромна важност учащите се да могат да вземат решения и да заемат значими роли във всекидневието на училището, общността. Това може да се случи в рамките на градски парламент, училищен съвет или екипи за разрешаване на социални проблеми. Чрез това реално участие в управлението те могат да разберат какво значи гражданска активност и какви могат да бъдат нейните положителни ефекти върху собствения им и живота на другите.

Това води и до следващото важно предложение, а именно: да се улесни и стимулира процесът на провеждането на учебен процес под формата на разнообразни извънкласни дейности. Извънкласната дейност улеснява формирането на компетентности и изграждането на граждански умения, защото проблемите, които засяга гражданското образование, се случват най-вече извън рамките на училището, във всекидневието на ученика. Чрез реализира-

нето на дейности в извънкласно време ученикът се чувства пряко ангажиран и развива чувство за отговорност и солидарност с общността, в която живее. Отново може да се подчертае, че подобни дейности повишават и авторитета на учителите и училището като публична институция, което следва да е неизбежна цел на всяка граждански ориентирана организация.

С оглед на формиране на една демократична култура на взаимна отговорност, да се променя физическото властово пространство (класната стая), в което протича учебният процес.

Дизайнът на „модерната“ класна стая предполага развиване на дискуссионни умения, равни позиции между събеседниците по време на дебат, да изменя йерархичното отношение между преподавател и ученик. Модерните класни стаи са динамични и гъвкави. Идеята е не учениците да се адаптират към пространството, а класната стая да може да придобива вид, който да улеснява и онагледява образно процеса на учене в зависимост от дадената тема или практическо занятие. Като положителни примери могат да се изтъкнат класни стаи, в които чиновете са наредени един срещу друг с цел улесняване на екипната работа, или пък класни стаи, в които не съществуват центрове на властта, а работни кътове, напомнящи на реалната работна организация в публична институция или фирма. Възможно е за целите на осъществяване на даден проект класната стая да придобие организиран вид на работно поле на неправителствена организация с всички характерни за такова пространство секции. Това е полезно с оглед и на реализиране на скритата програма на образованието, която способства за развиване на умения извън официално обявените в тематичните разпределения или ДООИ. Оттук ще последва и промяна в нагласата към цялостния учебен процес, независимо от предмета на преподаване.

Оценяването на успеха по гражданско образование

След като станаха ясни предложенията, които се отнасят за дизайна на конкретната преподавателска дейност, няма как да се пропуснат и дебатите, които възникнаха по отношение на един от най-съществените елементи в педагогиката – оценяването.

Разви се тезата, че към момента не съществуват (не се прилагат) единни критерии за оценяването по отделни дисциплини. Всеки преподавател взема лично професионално решение за това, как ще „оформи“ оценката на учениците си. Проблемите започват оттам, че без стандарт и ясно разписани критерии за формиране на оценка учителят най-вероятно ще продължава да оценява учениците негативно и санкциониращо. Тоест, даден ученик не получава оценка за това, което знае, а за това, което не е научил. Ясното разписване на критерии върви успоредно с тяхното комуникиране към учениците. Ако уче-

ниците имат яснота какви са стандартите и как конкретно се формира тяхната оценка, то те могат да формират по-ефективна стратегия за увеличаване на своята успеваемост. Стандартът би работил най-ефективно, ако обхване всяко упражнение или писмена работа, ако е максимално ясен и измерим за учителя и за ученика.

Ето защо е нужно да бъде преразгледана и променена и шестобалната рангова система на оценяване. Главен мотив за това предложение е обстоятелството, че оценяването е социална дейност, неразривно свързана с процеса на обучение. Като такава важна дейност, тя следва да бъде справедлива, обективно измерима (в качествен и количествен план) и позитивна. Шестобалната система не може да гарантира справедливо оценяване поради заложената неспособност да проследява и оценява процеса на натрупване на знание и умения. В нея не е ясно нито какъв е балансът между занieto и уменията, нито пък от кой момент в скалата от 0 до 100 знаенето и моженето се превръщат в положителна оценка. Ето защо и тя не може да играе мотивиращ ефект, защото ученикът няма как да следи своя напредък и да вземе решение, което може да повиши неговото представяне.

Гражданското образование има още една особеност, която задължително следва да бъде отнесена и към процеса на оценяване. Целите на подобен тип образование са много разнообразни. Освен че трябва да изгражда граждански умения и компетентности, то това образование е базирано и на екипната работа, доколкото основните граждански активности винаги изискват групов натиск или действие. Екипната работа се оценява изключително трудно, тъй като няма как всеки път преподавателят да преценява ролята и усилията, които всеки участник в груповата работа е вложил. Ситуацията се усложнява допълнително и поради обстоятелството, че част от гражданските активности човек върши извън училище, като част от личните си интереси и хобита в обществения живот, а това също много трудно може да се проследи и оцени. Заключението, до което достигнахме, бе, че оценката по гражданско образование е нужно да се формира на базата на холистичен принцип, който обхваща академични и социални компетенции: усвояване на академични знания; участие в екипна работа; участие в дискусии; проектна дейност; гражданска активност извън училище и др. Един възможен вариант това да се случи е, ако всеки ученик събира по време на курса на обучение подробно портфолио с дейности, които след това учителят може да оцени.

Предложения, свързани със заплащането, квалификацията и кариерното развитие на учителите

Описаните предложения за промени обхващат промени в дейността на учителите и затова неизбежно се свързват с трансформиране на моделите на заплащане, квалификацията и кариерното развитие на учителите. На първо

място, учителят по гражданско образование работи извън рамките на стандартния 8 часов работен ден и много често отвъд физическото пространство на училището и класната стая. Следователно е необходимо създаването на модел на заплащане и поощряване, който зачита положения извънреден труд за всички дейности, които се реализират извън класната стая, но имат доказана връзка с учебния процес – квалификационни курсове, участия в семинари, подготовка за учебния час, извънкласни проекти, ученически постижения, роля за развитието на училищната среда и др.

По отношение на квалификациите мнението бе единно, че е важно да се въведе двустепенна форма на квалификация. Първото ниво трябва да е задължително и да е обвързано с осъвременяване на преподаването от гледна точка на наложили се нови практики или промяна в съдържанието. Така „поддържането на форма“ на учителите няма да е само резултат на тяхна мотивация, а ще е елемент от формалните училищни задължения. Второто ниво е доброволно и то да дава квалификационна степен, която да се обвързва с кариерното развитие на учителите. В тази система базова цел е да се направи професията по-атрактивна за младите преподаватели и специалисти, като възрастовият критерий трябва да отстъпи място на квалификационния. Затова е задължително да се определят и ясни области на придобити квалификационни умения – по отношение на предметната област, по отношение на методиката на преподаване, по отношение на извънпедагогическите компетентности (решаване на конфликтни ситуации, работа в екип, език, работа по проект и т.н). На практика това означава да се помисли и да се конструира нов тип длъжностна характеристика на учителя: ако даден учител притежава важни за училището компетенции – умения за писане на проекти, умения за работа в интеркултурна среда, умения за създаване на мрежа от организации в полза на училището, умения за създаване на правила и подобряване на организацията в управлението, то учителят следва да получи възможност да се занимава със сферата, в която е полезен и ефективен, като изискваният норматив часове бива преразгледан и закрепен спрямо дейностите, в които преподавателят проявява най-висока ефективност. Това също така води след себе си и промяна в критериите за диференцирано заплащане и тясно обвързване на заплатата с реалната учителска квалификация. Към момента се случва така, че воденето на училищната документация носи повече точки на учителя от квалификацията му и резултатите на реалната учебна дейност.

Всички тези трансформации биха довели и до отваряне на училището към дейността на други организации от частния и от неправителствения сектор. Това може да се случи под формата на валидиране на квалификационните курсове от институции като университети, НПО-та, фирми, частни образователни центрове и др. Валидиране също така и на добрите педагогически практики, които се развиват по линия на НПО сектора и включването им в

един прагматично ориентиран сайт на МОМН. Училищата изпитват сериозен дефицит по отношение на разнообразни и полезни педагогически техники. В момента, макар и според нормативната база училищата да са обвързани в строго централизирана система, то реалната ситуация е на „парцелираност“ и реална „децентрализация“. Тоест, всяко училище въвежда и интерпретира по различен начин голяма част от законите и нормативите в отделеност от други сходни по профил учебни заведения. Изпитва се остра липса на иновативни педагогически подходи, които да отговарят на съвременните изисквания на социалната реалност. Там, където все пак се прилагат ефективни педагогически похвати, те не се споделят в рамките на образователната система и остават между стените на конкретното училище или класна стая. Към този извод възникна и конкретно процедурно предложение, а именно МОМН да публикува експертите, които работят по държавните стандарти за гражданско образование, както и тези, които участват в комисии за оценяване на добри граждански практики и в олимпиадата по гражданско образование, заедно с критериите за подбор и оценка, като основните мотиви за това са гражданските изисквания за прозрачност и отговорност в публично релевантните процедури на подбор.

Описаните предложения едва ли са нещо ново под слънцето. Всеки специалист, който работи в сферата на образованието в България, се сблъсква с очертаните проблеми и вероятно има идея за това, как може да бъде внесена промяна с цел по-ефективно реализиране на целите на гражданското образование. Все пак важен критерий за съществуването на активни граждански субекти е тяхната способност и жизненост за консолидация на интереси и кооперативно внасяне на предложения. Настоящият текст имаше точно такава насоченост – да направи публични и достъпни важни предложения за повишаване на ефективността на гражданското образование в България. Като учители в предметната област на гражданското образование, за нас е важно да знаем, че усилията ни не са напразни и че те могат да се вземат под внимание от експертите, които формират образователните политики и стандарти в България. Преди близо година известен български banker описа опитите за промяна на образователната система със следната сентенция: „Ако искаш да преместиш гробище на по-подходящо място, то тогава не можеш да разчиташ на помощ отвътре“. С нашите усилия се опитваме да оборим тази максима и да превърнем българското училище в една граждански активна организация не по линията на административно-командна логика, а по пътя на консолидиране на нашата гражданска визия като субекти в тази система... Но това ще е възможно единствено ако успеем ефективно да реализираме най-важното взаимоотношение, с най-значимите субекти в системата – учениците.

БЕЛЕЖКИ

1. Проектът „Нация и гражданство“ се финансира от Фонд научни изследвания към Министерство на образованието, младежта и науката. При изпълнението на проекта си партнираха следните организации: Изследователският център по социални изследвания към катедра „Социология“ в Софийския университет „Св. Климент Охридски“; Център по образователни инициативи; Фондация за хуманитарни и социални изследвания и Асоциация на студентите по социология към СУ „Св. Климент Охридски“. Ръководител на проекта е доц. д-р Петя Кабакчиева.

CIVIC EDUCATION WHAT WE NEED - THE POINT OF VIEW OF THE TEACHERS PARTICIPATING THE PROJECT „NATION AND CITIZENSHIP“

Abstract. The article aims to present and argue major proposals for restructuring civic education in Bulgaria. Proposals and recommendations have arisen as a result of a discussions and teamwork of teachers and university professors during a regular meeting held on 21 and 22 April 2012 in Sofia, part of a three-year project „Nation and citizenship“. This article is not intended to construct explanatory academic models or present mostly derived factors and reasons why the Bulgarian secondary education system functions in one way or another. The importance of the article can be expressed clearly in three main areas.

First of all – it represents the views and opinions of directly involved in the educational process professionalists – the teachers. In this sense, the focus of the article is also a civil one.

Second – the proposals have been formulated so that they can serve as a basis for educational policies. The suggestions could be also helpful for all those experts and professionals who are directly associated with the formation of the state educational standards in civic education. On the other hand, the article would be beneficial for teachers who are able and intent to adapt and implement new school practices based on teamwork, practical activities and socialization models in the classroom.

Third – the text is polemical in nature and attempts to introduce readers to open discussion about the purpose civil education and how to teach civil education in more relative way.

Deyan Petrov, PhD Student

✉ Sofia University „St. Kliment Ohridski“
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
1504, Sofia, Bulgaria
E-mail: d.petrov@zaednovchas.bg